

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



سرشناسه: سید مهدی میرزابابایی، ۱۳۵۵ - .
عنوان و نام پدیدآور: تصویر شر در دستگاه معنایی قرآن
مشخصات نشر: قم: مؤسسه علمی- فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ و نشر،
۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری: ۳۴۶ ص ۴۴۴.
فروست: پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم السلام)؛ ۲۸.
شابک (ISBN): ؟ — ؟؟ — ؟؟؟ — ؟؟؟ — ؟؟؟
وضعیت فهرست نویسی: فیپا.
یادداشت: ؟؟؟
یادداشت: ؟؟؟
موضوع: ؟؟؟
موضوع: ؟؟؟
موضوع: ؟؟؟
شناسه افزوده: پژوهشگاه قرآن و حدیث. پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم السلام).
شناسه افزوده: پژوهشگاه قرآن و حدیث
رده بندی کنگره: BP ۴۴۴۱۳۹۹
رده بندی دیویی: ؟؟؟
شماره کتاب شناسی ملی: ؟؟؟

تصویر شر در دستگاه معنایی قرآن





پژوهشگاه قرآن حدیث

پژوهشکده کلام اهل بیت / ۲۸

تصویر شر در دستگاه معنایی قرآن

سید مهدی میرزابابی

ویراستار: سید مرتضی طباطبایی

صفحه آرا: مهدی خوش رفتار اکرم

طراح جلد: حسن فرزندگان

ناشر: سازمان چاپ و نشر دار الحدیث

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ???



سازمان چاپ و نشر

سازمان چاپ و نشر دار الحدیث: قم، میدان شهداء، ابتدای خیابان معلم، پلاک ۱۲۵

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۱۶۵۰ - ۰۲۵-۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵-۳۷۱۸۵/۴۴۶۸ ص.پ:

hadith@hadith.net

http://www.hadith.net

* کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۱۱	سخن پژوهشگده
۱۵	درآمد
فصل اول: کلیات و مفاهیم	
۲۱	ضرورت بحث شر
۲۲	چیستی شر
۲۲	شر از منظر لغت شناسان
۲۳	شر از منظر فلاسفه
۲۶	شر از منظر متکلمان
۳۱	شر از منظر عرفا
۳۴	شر از منظر اندیشمندان غربی
۳۸	شر از منظر آیات قرآن
۴۰	اقسام شر
۴۱	پیشینه مسئله شر
۴۴	تئودیه یا دفاعیه در حل مسئله شر
۴۵	معناشناسی
۴۶	جایگاه پیش دانسته‌ها در معنای متن
۴۸	رابطه زبان و معنا
۵۳	ظهورگیری واژگان
۵۴	نحله‌های معناشناسی

۵۵	معناشناسی لغوی
۵۵	معناشناسی ساخت‌گرا
۵۷	معناشناسی زایشی
۵۸	معناشناسی شناختی
۵۹	رابطه واژگان و جهان بینی
۶۰	حوزه‌ها یا میدان‌های معنایی
۶۲	نسبت‌های معنایی
۶۲	نسبت همنشینی
۶۳	نسبت جانشینی
۶۴	نسبت تقابل
۶۵	معنای پایه و نسبی
۶۶	واژگان کانونی و کلیدی
۶۷	فرجام فهم معنا

فصل دوم: تبیین شر در تحلیل واژگان همنشین

۶۹	مقدمه
۷۱	واژگان همنشین «شر» در قرآن
۷۳	توصیف شر در تحلیل همنشینی
۷۳	توصیف درونی شر با تحلیل واژگان همنشین
۷۴	توصیف شر در همنشینی با واژه مس
۷۹	توصیف شر در همنشینی با لکم
۸۴	توصیف شر در همنشینی با واژگان حب و کره
۸۴	توصیف شر در همنشینی با يوم القيامة
۸۶	توصیف بیرونی شر با تحلیل واژگان همنشین
۸۶	شر در ارتباط با خدا
۸۷	توصیف شر در همنشینی با «ما خَلَقَ»
۸۹	توصیف شر در همنشینی با "وقی"
۱۰۰	توصیف شر در همنشینی با غضب و لعنت الهی
۱۰۱	تحلیل میدان معنای شر در ارتباط با انسان
۱۰۱	توصیف شر بر اساس همنشینی با واژگان حوزه معرفتی انسان

۱۰۲	تحلیل شر بر اساس همنشینی با واژه علم
۱۰۴	تحلیل شر بر اساس همنشینی با واژه عقل
۱۰۵	تحلیل شر بر اساس همنشینی با واژه حسب
۱۰۶	توصیف شر بر اساس همنشینی با واژگان حوزه رفتاری انسان
۱۰۷	توصیف شر بر اساس همنشینی با واژگان حوزه رفتار جوانحی انسان
۱۰۷	تحلیل شر بر اساس همنشینی با عدم ایمان و واژگان مرتبط
۱۱۳	تحلیل شر بر اساس همنشینی با بندگی طاغوت و واژگان مرتبط
۱۱۴	توصیف شر بر اساس همنشینی با واژگان حوزه رفتار جوارحی انسان
۱۱۴	معناشناسی شر در همنشینی با واژه عمل
۱۱۷	معناشناسی شر در همنشینی با خوف و وفای به نذر
۱۲۴	معناشناسی شر در همنشینی با استعجال
۱۲۶	معناشناسی شر در همنشینی با واژه بخل
۱۲۷	معناشناسی شر در همنشینی با واژگان صم و بکم
۱۲۹	معناشناسی شر در همنشینی با بندگی طاغوت
۱۳۲	معناشناسی شر در همنشینی با سرقت
۱۳۳	توصیف شر در جهان بینی کفار
۱۳۶	اشرار در نگاه کفار
۱۳۸	میدان معنایی حکمت شر در تحلیل واژگان همنشین
۱۴۲	تعامل مثبت انسان با شر در تحلیل همنشینی واژگان
۱۴۴	تعامل منفی انسان با شر در تحلیل همنشینی واژگان
۱۴۷	نتیجه گیری

فصل سوم: تبیین شر در تحلیل واژگان جانشین

۱۵۳	واژگان هم‌بسته «شر» در آیات قرآن
۱۵۴	بیان معنای جانشینی
۱۵۴	واژه کید
۱۵۷	واژه «ضُر» و مشتقات آن
۱۶۲	دشواری‌ها و خداشناسی فطری
۱۶۴	رهیافتی برای برون‌رفت از دشواری‌ها
۱۶۹	واژه «ضراء»

۱۷۲	ناپایداری دشواری‌ها در جهان بینی قرآن
۱۷۳	حکمتی از وجود دشواری‌ها
۱۷۸	واکنش انسان در مصاف دشواری‌ها
۱۸۰	حکمت همنشینی واژه انسان
۱۸۵	واژه «بأس»
۱۸۷	معانی واژه «بأس» در آیات قرآن
۱۹۰	واژه «بأس» جانشینی برای واژه «شر»
۱۹۲	مشتقات واژه بأس در قرآن
۱۹۵	نصرت الهی در مصاف "بأس"
۱۹۵	واژه «بأساء»
۱۹۶	واژه «بأساء» جانشینی برای واژه «شر»
۱۹۷	مشترکات و مفترقات واژگان بأساء، ضراء و البأس
۱۹۸	رابطه رستگاری و پایداری در دشواری‌ها
۱۹۹	رابطه تضرع و دشواری‌ها
۲۰۲	واژه «کرب»
۲۰۳	واژه "کرب" جانشینی برای واژه "شر"
۲۰۳	خداوند منجی گرداب دشواری‌ها
۲۰۵	تشکیکی بودن دشواری
۲۰۷	واژه «سوء»
۲۱۰	واژه «سوء» جانشینی برای واژه «شر»
۲۱۲	شر یا سوء عذاب
۲۱۴	رابطه امتحان و دشواری‌ها
۲۱۶	استحقاق عذاب سوء
۲۱۸	رابطه سوء عذاب و خسران در قیامت
۲۱۹	میزان عذاب در قیامت
۲۲۱	نتیجه‌گیری

فصل چهارم: تبیین شر در تحلیل واژگان مقابل

۲۲۷	مقدمه
۲۲۷	الف - تقابل نقیضین

۲۲۸	ب - تقابل ملکه و عدم ملکه
۲۲۸	ج - تقابل ضدین
۲۲۸	د - تقابل تضایف
۲۲۹	اهمیت بحث تقابل معنایی
۲۳۲	واژه «خیر»
۲۳۳	معنای لغوی واژه «خیر»
۲۳۶	تقابل «خیر» و «شر»
۲۳۷	مشتقات «خیر»
۲۳۹	عدم تشخیص خیر و شر با علم بشری
۲۴۰	رابطه خیر با اعمال و رفتار انسان
۲۴۲	خیر دنیوی و اخروی
۲۴۳	مصادیق خیر
۲۴۷	رابطه خیر و هدایت
۲۵۰	اطلاق خیر بر خدا
۲۵۵	خیر نازل و خیر صاعد
۲۵۶	خیر و عدم
۲۵۷	«خیر» افعال تفضیل
۲۵۸	«خیر» در جهان بینی الهی و جهان بینی شیطانی
۲۵۹	نوع تقابل «خیر» و «شر»
۲۶۰	واژه «النعمة»
۲۶۰	معنای لغوی واژه «النعمة»
۲۶۱	اثبات تقابل بین «النعمة» و «شر»
۲۶۲	نوع تقابل بین «نعمة» و «شر»
۲۶۳	واکنش رفتاری انسان در «نعمة» و «شر»
۲۶۵	واکنش رفتاری انسان در «نعمة» و «ضراء»
۲۶۷	رویکرد معرفت‌شناسی به سختی‌ها
۲۶۹	نگاه انحرافی و تقابل «مصیبة» و «نعمة»
۲۷۰	واژه «رحمت»
۲۷۰	معنای لغوی واژه «رحمت»
۲۷۱	اثبات تقابل واژه «رحمت» و «شر»
۲۷۲	منشأ رحمت و سیئه

۲۷۳	نحوه وصول «سختی» و «رحمة»
۲۷۵	واژه «رشد»
۲۷۵	معنای لغوی واژه «رشد»
۲۷۶	اثبات تقابل واژه «رشد» با واژگان «شر» و «ضر»
۲۷۶	گمراهی مصداقی از «شر»
۲۸۰	گستره توحید در مالکیت
۲۸۲	نتیجه گیری

نکته‌ها و گفته‌ها

۲۹۱	نحوه ارائه بحث
۲۹۲	مهم‌ترین مسئله اعتقادی
۲۹۳	دو پرسش بنیادی
۲۹۵	جهان بینی و متن
۲۹۷	جهان بینی قرآن در مسئله شر
۳۱۳	فهرست آیات
۳۲۹	فهرست اشخاص
۳۳۳	فهرست منابع و مأخذ

سخن پژوهشکده

یکی از دغدغه‌های دینی در طول تاریخ، دریافت صحیح و دقیق از معارف الهی و فهم درست منابع و حیاتی بوده است. اساساً دینداری قبل از هر چیز بدین دانسته‌های دینی و سپس دلدادگی به حقائق آسمانی است. از قضا بیشترین اختلاف‌ها و ناهمسوئی‌ها در میان پیروان یک دین نیز از اینجا برخاسته و برداشت‌های گوناگون از میراث دینی، راه را بر فرقه‌گرایی و گروه‌بندی‌های مذهبی هموار ساخته است. به همین روی، عالمان دینی به دنبال فهم خالص و اصیل، همواره در صدد پی ریزی روش‌های قاعده مند برای فهم منابع دینی و دستیابی به حقایق، به دور از پیش‌انگاره‌ها و انگیزه‌های ناهمسو با پیام الهی بوده‌اند. شکل‌گیری دانش اصول و تلاش فراوان در جهت تدوین دانش‌هایی چون فقه اللغة و فقه الحدیث و بحث از روش‌های تفسیری همگی ریشه در این آرمان بلند و رویه نکوهیده دارد. از سوی دیگر دوران معاصر را می‌توان عصر چالش و پرسش در خصوص فهم معنای متن و تردید در دریافت‌های بشری از منابع دینی دانست. رشد و گسترش دانش زبان‌شناسی از یک سو، و بهره‌گیری از روش‌های گوناگونی چون نقد ادبی و هرمنوتیک در متون مقدس از سوی دیگر، ابهام‌ها و تردیدهای دیگری را در راست کیشی و درست‌فهمی از دین برانگیخت و از این روی، ضرورت روش‌شناسی شناخت معارف

و حیانی را دوچندان کرده است. پژوهشگر کلام اهل بیت علیهم السلام در همین راستا، شناخت روش های گوناگون متن پژوهی و بومی سازی و پیراستگی آنان را از همان آغاز تأسیس در دستور کار خود قرار داد و در کنار روش های رسمی در دانش های اسلامی، به ویژه معناشناسی را به عنوان یکی از شیوه های شایسته مورد توجه جدی قرار داد. در این خصوص دو رویکرد اصلی در دستور کار گروه روش شناسی پژوهشگر کلام اهل بیت علیهم السلام قرار گرفت؛ یکی معرفی روش های معناشناسی و کاربردهای آن در فهم معارف قرآن و حدیث و در کنار آن، انجام مطالعات موردی در این زمینه بوده است. از بخش مطالعات روش شناسی معنا تاکنون دو جلد کتاب به مرحله نشر رسیده است که یکی با عنوان «میدان های معنایی در کار بست قرآنی» به چاپ رسیده و دیگری با عنوان «معناشناسی شناختی در کار بست متون و حیانی» در آستانه نشر قرار دارد. اما از گونه مطالعات موردی، آثاری چون «معناشناسی قلب در قرآن»، «معناشناسی مراتب معرفت در قرآن»، «معناشناسی حواس در قرآن» و... نشر یافته و یا به زودی منتشر می شود. یکی دیگر از نمونه های معناشناسی در مباحث کلامی، کتاب حاضر است که به بررسی مفهوم و احکام شر در قرآن پرداخته و با یک روش نوین تلاش می کند که این پرسش دیرین بشر از دریچه متن مقدس قرآن پاسخ گیرد. این پژوهش به نوبه خود نشان می دهد که روش های جدید تا چه اندازه به گویایی و اثبات اصالت معارف دینی کمک می رساند و جویندگان حقیقت را به دور از پندارها و پیش انگاشته ها به صورت مستقیم و ملموس با متن معنای قرآن مواجه می سازد. پیشنهاد می شود با توسعه این گونه مطالعات - که خوشبختانه هرچند با کاستی و سستی آغاز شده است - به فهم دقیق تر و اصیل تر معارف کتاب و سنت کمک شود.

این اثر به ویژه مرهون تلاش محقق گرامی جناب حجة الاسلام دکتر سید مهدی میرزابابایی و همکاری گروه روش‌شناسی و مبانی معرفتی است که از همه آن عزیزان قدردانی می‌کنیم. از ریاست محترم پژوهشگاه حضرت آیت الله محمدی ری شهری که همواره اعضای پژوهشکده را رهین منت خویش داشته است و از قائم مقام محترم ایشان حضرت حجة الاسلام و المسلمین دکتر رضا برنجکار و نیز از معاونت پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام جناب حجة الاسلام دکتر سید حسن طالقانی تشکر و قدردانی می‌کنیم و توفیق همگان را در ادامه این راه مقدس از خداوند متعال و در سایه عنایات حضرت ولی عصر علیه‌السلام خواهیم خواستیم.

محمد تقی سبحانی

رئیس پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام





درآمد

نظام آفرینش با تمام جلوه‌ها و زیبایی‌ها، مملو از مصائب، دردها و ناگواری‌هایی است که شیرینی زندگی را به کام بشر تلخ می‌سازد. انسان به حکم عاطفه، جدایی فرزندی خردسال از والدین خویش را از بزرگ‌ترین ناگواری‌های جهان می‌پندارد. والدینی که با تحمل سختی‌های فراوان فرزندی را به سنین جوانی می‌رسانند نمی‌توانند مرگ او را تاب بیاورند، لذا آن را یکی از بزرگ‌ترین شرور عالم می‌شمارند.

«شر» نامی است متعارف که بر این دسته از مشقات گذارده‌اند. حال پرسش این است: مگر نه اینکه خداوند سبحان از حال بندگان، آگاه و نسبت به ایشان خیرخواه محض است؟ پس چرا این‌گونه مشقات را بر بندگان ضعیف خویش روا می‌دارد؟ اندیشمندان حوزه دین‌پژوهی اعم از مسلمان و غیرمسلمان بر آن شده‌اند تا پاسخی صحیح برای این گونه پرسش‌ها ارائه دهند. طبیعی است که تفاوت دیدگاه‌ها و اختلاف مبانی موجب پیدایش پاسخ‌های گوناگونی می‌گردد. با نگاهی کلی به پاسخ‌های ارائه‌شده در این باره، این نتیجه به دست می‌آید که مسئله شر علی‌رغم فراگیر بودنش، هنوز پاسخی درخور خویش نیافته است. مسئله شر یکی از مسائل بسیار مهم در موضوع خداشناسی است. از آنجاکه با نگاهی سطحی و گذرا، وجود درد و محنت در زندگی بشر، با خیرخواهی و مهرورزی خداوند هم‌خوانی ندارد و از طرفی صفاتی همچون علم و قدرت و

حتی اثبات وجود خداوند را مورد هجومه شبهات قرار می‌دهد، همواره این مسئله مورد توجه خاص اندیشمندان حوزه دین‌پژوهی بوده است. پاسخ‌های ارائه‌شده برای این مسئله، به رویکردهای اندیشمندان بستگی دارد. به عبارتی مبنای این پاسخ‌ها ارتباط به نوع نگرش هر کدام از دین‌پژوهان به مسئله دشواری‌ها دارد. در فلسفه معمولاً سختی‌ها شر تلقی می‌شوند؛ لذا پاسخ‌های مطرح‌شده نیز در فضای مسئله شرور مطرح می‌گردند، اما متکلمان علی‌رغم اعتقاد به وجود سختی‌ها، بین دشواری و شر تفاوت قائل شده‌اند و هر مشقتی را شر نمی‌دانند.

دشواری‌ها در رویکرد کلامی «شر» تلقی نمی‌شود، بلکه تحت عنوان آلام ذکر می‌گردند. این تنها اختلافی لفظی نیست، بلکه تفاوت رویکرد و اختلاف نگرش از یک پدیده است. در نگاه متکلمان علی‌رغم نگاه وجودی به رنج‌ها، فلسفه وجودی آنها را همواره همراه با مصلحتی خاص می‌دانند. متکلمان مشقات را در مسیر انسان‌سازی ضروری می‌دانند و از این رهگذر است که رنج در مباحث کلامی، با شر یکی دانسته نمی‌شود، بلکه از آن به عنوان «آلام» یاد می‌گردد.

متکلمان سختی‌ها، دردها، نقص‌ها و فشارهای زندگی را «امری سلبی» معنا نمی‌کنند و وجود انواع مشقات را در نظام هستی امری وجودی می‌انگارند. به‌علاوه مشقت از نگاه یک متکلم، رنجی است که بر بشر وارد شده تا منشأ خیرات بسیاری در زندگی دنیوی و اخروی فرد رنج‌دیده گردد. از آنجاکه «رنج» در این نگاه پیوندی تنگاتنگ با سعادت بشر دارد، وجود آن دارای ارزش فوق‌العاده است؛ لذا با این رویکرد حتی تحمل درد نیز بر بشر سهل می‌گردد. متکلمان مسلمان با انگیزه پاسخ‌گویی به شبهات وارده در حوزه خداشناسی، نخست آلام را به دو بخش اساسی «ابتدایی» و «استحقاقی» تقسیم می‌نمایند.

آلام استحقاقی، به آن دسته از رنج‌ها گفته می‌شود که فرد رنجور به نحوی خود دلیل پیدایش آن رنج بوده و خویش موجب پیدایش دشواری در زندگی خود می‌گردد. این در حالی است که منشأ آلام ابتدایی، خود فرد رنج‌دیده نیست بلکه خالق حکیم بنا بر مصالحی انسان را درگیر مشقاتی ساخته، او را در کوره حوادث آب‌دیده می‌نماید.

از آنجاکه منشأ آلام استحقاقی فرد رنج‌دیده است، این دسته از آلام حوزه الهیات را میدان تاخت و تاز شبهات قرار نمی‌دهد و انگیزه‌ای برای پاسخ‌گویی به علت وجودی آنها یافت نمی‌شود، فردی که با دست خویش به چشم خویشتن آسیب می‌زند، البته باید عمری نابتیایی را تحمل کند و نباید کسی جز خویش را ملامت نماید؛ اما خسارات برجای مانده از سیل و طوفان، زلزله و سونامی، حتی برخی از امراض و فقرها که فرد مشقت‌دیده دلیل پیدایش آنها نیست، مدام ذهن حقیقت‌جو و خداپرست انسان‌ها را درگیر انواع شبهات می‌کند و اندیشمندان دینی را به یافتن راه‌حلی مناسب وامی‌دارد.

برخی اندیشمندان غربی در مواجهه با شبهه شرور، موضعی منفعلانه اتخاذ کرده‌اند. از طرفی شرور عالم نگاه آنان را به خود معطوف داشته و از سوی دیگر وجود خدای قادر عالم سبحان را نادیده نمی‌انگارند. لذا برخی از ایشان قدرت خداوند را محدود دانسته، قدرت مطلقه برای خدای عالمیان قائل نیستند.^۱

برخی دیگر، اعتقادات دینی را به دلیل وجود شرور در عالم کنار گذاشته‌اند. گویا نتوانسته‌اند بین دشواری‌های موجود در عالم و وجود خداوند قادر، عالم و خیرخواه هماهنگی و توازن لازم را برقرار سازند. یوجین بورویس^۲ (۱۹۲۴ -)

۱. هیک، فلسفه دین، ترجمه بهزاد سالکی، ص ۸۵.

2. Eugene Borowitz

درباره سوزاندن دسته جمعی انسان‌ها می‌نویسد: «خدایی که در حین سوزاندن انسان‌ها سکوت می‌کند و چهره خویش را پنهان می‌نماید، شایسته اعتقاد ورزیدن نیست».^۱

ملحدین وجود شرور را دست‌مایه انتقادی خویش علیه اعتقادات دینی قرار داده‌اند. جان مکی (۱۹۸۱ - ۱۹۱۷) تحلیل مسئله شر را دلیلی بر فقدان تکیه‌گاه عقلانی بر باورهای دینی می‌داند. او معتقد است فرد دیندار هم اعتقاد به قدرت مطلقه خداوند دارد و هم شرور عالم طبیعت را می‌پذیرد. مکی بین دو گزاره «وجود خداوند قادر» و گزاره «وجود شرور در عالم» ناسازگاری قائل است و در تضاد این دو گزاره، صدق یکی را علت کذب دیگری تلقی می‌کند. به عبارتی بین گزاره «وجود شرور در عالم» و گزاره «وجود خداوند قادر» تضاد برقرار کرده، وقتی وجود شرور در عالم تصور شد، کذب گزاره دیگر یعنی "عدم وجود خداوند قادر" را نتیجه می‌گیرد.^۲

در میان اندیشمندان مسلمان نیز هستند افرادی که شرور را معمای نظام طبیعت می‌دانند. اقبال لاهوری در کتاب احیای فکر دینی در اسلام چنین می‌نویسد: «چگونه ممکن است میان نیکی و قدرت مطلقه خدا با حجم عظیم بدی‌هایی که در آفریده‌های او وجود دارد سازگاری برقرار نمود؟ این مسئله دردناک، معمایی در خداپرستی شده است».^۳

به‌رغم آنچه بیان شد، کم نیستند متفکرانی که در شبهه شرور به راه‌حل‌های خوبی دست یافته‌اند. شهید مطهری در این باره می‌گوید: «فلاسفه شرق و

۱. پترسون و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ص ۱۷۶.

۲. پترسون و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ص ۱۷۸ - ۱۷۹.

۳. اقبال لاهوری، احیای فکر دینی در اسلام، ص ۵۸.

غرب به اشکال شرور توجه کرده‌اند، ولی تا آنجا که من مطالعه دارم، فلاسفه غرب، پاسخی قاطع برای این اشکال نیافته‌اند؛ ولی فلاسفه و حکمای اسلام اشکال را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و به‌خوبی از عهده پاسخ آن برآمده و راز مهمی را گشوده‌اند»^۱.

البته توجه به این نکته ضروری است که برخی متفکران، شر بودن رنج برای بشر را امری مسلم انگاشته‌اند؛ لذا با فرض اینکه محنت‌ها در زندگی انسان شر تلقی می‌گردد، درصدد پاسخ‌گویی به این مسئله بوده‌اند. به عبارتی آنان همواره در پی کشف پاسخ برای مسئله شر بودند، و از آنجا که شر بودن رنج را مفروض انگاشتند، هیچ‌گاه به تحلیل اصل مسئله نپرداخته‌اند. از این‌رو نگاهی درون‌متنی در پاسخ‌گویی به این مسئله ضرورت دارد. در این تحقیق می‌کوشیم با تشکیل میدان‌های معنایی، واژگان مرتبط با شر را در قرآن تحلیل و بررسی کنیم و از فهم ارتباط بین این واژگان و تحلیل آنها به جهان‌بینی خالق پدیده‌ها در موضوع شر پی ببریم.

مسئله شرور همواره از مسائل مهم زندگی مادی و معنوی بشر بوده است. این مسئله موجب روان‌رنجوری انسان شده است و از طرفی حوزه الهیات را مورد تهاجم انواع شبهات قرار می‌دهد. از این‌رو حل این مشکل علاوه بر ثمرات علمی در حوزه خداشناسی، مرهمی بر روان فرد رنجور نیز خواهد بود.

به رغم کارهای علمی و تحقیقات وسیع در این حوزه و طرح این مسئله به طور اساسی در مباحث دینی، باز شبهه شرور مطرح می‌گردد. لذا به ذهن می‌رسد اولاً این مسئله هنوز روشن نیست و تمام زوایای آن بررسی نگردیده است؛ ثانیاً برای ارائه راه‌حل این معضل، باید ابتدا سرشت «شر» را در نگاه

۱. مطهری، مجموعه آثار، ج ۱، ص ۱۱۱.

خالق آن تحلیل کرد. از این رهگذر ضرورت بحث درباره شرور از طریق تحلیل واژگان قرآن و تبیین ارتباط بین این واژگان روشن می‌گردد.

از آنجاکه جهان‌بینی خداوند از طریق الفاظ قرآن تبیین می‌گردد، پژوهش پیش رو درصدد تحلیل و بررسی مسئله «شر» و تبیین هویت و سرشت شر واقعی با روشی نوین است، تا بدین روش جهان‌بینی خداوند درباره «شر» کشف گردد. این روش به‌وسیله تشکیل میدان‌های معنایی و تحلیل و بررسی واژگان همنشین، جانشین و مقابل و ارتباط بین آنها، به جهان‌بینی خداوند درباره «شر» می‌رسد.

آنچه مورد اهتمام این تحقیق است و باید به عنوان نکته کلیدی برجسته گردد، شناخت سرشت پدیده شر در جهان‌بینی قرآن است. اینکه شر چیست و چه ارتباطی با رنج دارد، نکته مهم و دستاورد اصلی تحقیق پیش روست. این دستاورد، پژوهش حاضر را از دیگر تحقیقات موجود در این درباره متمایز می‌سازد و نگرشی جدید و چشم‌اندازی روشن در مسیر پاسخیابی و شبهه‌زدایی در مسئله «شر» ایجاد می‌کند.

اختلاف جهان‌بینی الهی با جهان‌بینی بشری و عدم توجه به جهان‌بینی قرآن درباره ماهیت «شر» سبب شده تا راه‌حل‌های ارائه‌شده در این زمینه ناکافی و ناکارآمد جلوه کند. از این روی این پژوهش تأکید دارد، پیش از بیان راه‌حل‌های مناسب در حوزه «شرور» باید به تبیین ماهیت شر پرداخت. از این رهگذر رسیدن به جهان‌بینی الهی به عنوان خالق تمام هستی، ماهیت شر را روشن می‌نماید. تحقیق حاضر این مهم را از طریق تحلیل معناشناسی واژه «شر» در قرآن انجام می‌دهد.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

ضرورت بحث شر

اهمیت و ضرورت بحث درباره مسئله شر را می‌توان از دو جهت تحلیل کرد. وجه نخست؛ این موضوع ناظر به بنیادی‌ترین بحث در حوزه دین‌پژوهی است. اثبات وجود خداوند و همچنین اثبات وجود برخی صفات ثبوتی همچون علم، قدرت و خیرخواهی و سلب برخی صفات سلبی همچون ظلم و جهل، از اموری هستند که ارتباطی تنگاتنگ با حل مسئله شرور دارند. اندیشمندان متأله پیوسته در تلاش‌اند تا وجود خداوند و صفات جمال و جلال الهی، به واسطه شبهه شر خدشه‌دار نگردد. عدم توجه و سهل‌انگاری نسبت به این موضوع، موجب سست شدن بنیان فکری و اعتقادی متدینان شده، دین و الهیات را در ذهن بشر متزلزل می‌نماید. با این رویکرد، اهمیت پرداختن به بحث شرور و پی‌جویی راه‌حلی مناسب برای این معضل فکری بشر، روشن می‌گردد.

متفکران ملحد همواره از این مسئله برای اهداف خویش استفاده کرده و خلق خدا را به گمراهی کشانده‌اند. ملحدان در گذشته، از طرح شبهه شرور به دنبال محدود ساختن علم یا قدرت مطلقه خداوند بوده‌اند؛ درحالی‌که ملحدان